

Nadežda STOJKOVIĆ (Niš)

Univerzitet u Nišu

nadezda.stojkovic@elfak.ni.ac.rs

ENGLESKI JEZIK – MOĆNI MEDIJUM (KULTURNOG) IMPERIJALIZMA

U mnogim raspravama i kritikama globalizacije naglašava se uloga engleskog jezika kao jednog od njenih glavnih pokretača. U tom kontekstu najčešće se govori o geopolitici, povezanosti upotrebe engleskog i širenja liberalnog kapitalizma, a posebna pažnja posvećuje se uticaju engleskog na nacionalne jezike. Razmatra se pitanje da li je nekontrolisana, nametnuta upotreba engleskog u svim sferama života ideološke prirode, i u kojoj meri taj jezik globalizacije ugrožava nacionalne jezike. Pitanje koje proističe iz ovog jeste kako sada engleski kao jezik globalizacije utiče i na promenu nacionalnih, ali i ličnih identiteta. Ovaj rad ukazuje na neke od najvažnijih aspekata ovog složenog problema.

Ključne reči: *engleski jezik, nacionalni jezici, identitet, globalizacija*

Pitanje standarda u engleskom jeziku danas

Engleski jezik je zbog istorije naroda čiji je maternji jezik, zbog geopolitike, liberalne ekonomije, postao globalni jezik i jedan od glavnih medijuma i pokretača globalizacije. Ovde ćemo se posvetiti stanju engleskog danas, bavivši se pitanjem standardnog engleskog, i jednim opštim pitanjem odnosa jezika i identiteta, te odnosom engleskog jezika i novih formi identiteta koje nastaju kao posledica globalizacije.

Engleski jezik danas neosporno ima ogroman uticaj na druge jezike. O tome je veoma mnogo rečeno. Gotovo jednoglasno se taj uticaj proglašava pogubnim po nacionalne jezike. Pojedine države rade na *odbrani* od tih uticaja. Stvaraju se razne komisije, izdaju pravila i zakoni koji treba da suzbiju taj, čini se nezaustavljivi uticaj. Fenomen engleskog jezika, međutim, ne može se posmatrati izolovano od fenomena globalizacije pod čim pre svega podrazu-

mevamo širenje liberalnog kapitalizma na celi svet. To ekonomsko uređenje u sebi podrazumeva i društveno, odnosno sa sobom nosi set vrednosti po kojima je društvo uređeno, i po kojima se dalje razvija.

Interesantno je da je sam engleski u svom istorijskom razvoju doživeo sudbinu da se od jednog od najvećih jezika-primaoca pretvori u najvećeg lingvističkog *donora*. Krajem sedamnaestog veka engleski jezik postao je jezik koji najviše utiče na druge jezike. Pre toga, upravo on je bio jezik koji je najviše primao uticaje. U periodu do devetnaestog veka uticaj engleskog bio je pre svega posledica direktnih ili indirektnih kulturnih veza sa ostalim zemljama Evrope. Jezički uticaji u dvadesetom veku rezultat su kulturnih i ekonomskih uticaja Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država. Danas je u svim evropskim jezicima prisutno raznoliko lingvističko *pozajmljivanje* termina iz engleskog jezika u skoro svim oblastima života, koje najčešće nije opravdano jer nacionalni jezik može da pruži odgovarajući ekvivalent. Zašto dolazi do takvih, ne retko i grotesknih *pozajmica* iz engleskog jezika je upravo pitanje koje traži objašnjenje i sociologa i psihologa.

Iako izuzetno mnogo utiče na druge jezike, sam engleski jezik takođe nastavlja da se menja. Formiranje standardnih jezika jedan je od najvažnijih aspekata modernog doba. Standardni engleski nastao je u periodu racionalizma. Lyotard (1984) je objasnio da je odlika postmodernog doba nepoverenje u sve velike metanaracije. Hobsbawn (1994) se nadovezuje i kaže da postmodernizam teži radikalnom relativizmu. Standardni engleski kao jedna od velikih metanaracija doživeo je upravo tu sudbinu. Ovde ćemo ukratko predstaviti argumente koji idu u prilog tvrdnji da je centrična pozicija engleskog jezika koji nastaje u zemljama gde je on maternji jezik izgubljena, te da se o standardu sada može govoriti samo na drugačiji način.

Danas je engleski jezik denativizovan u ogromnoj meri. Broj ljudi koji govore taj jezik daleko premašuje broj onih kojima je on maternji, po nekim procenama, u odnosu četiri prema jedan. Engleski jezik više *ne poseduju* oni koji njime govore po rođenju. Procesi akulturacije i nativizacije proizveli su zapanjujuću raznolikost varijeteta engleskog jezika među govornicima kojima je on strani jezik. Kako se engleski govori u celom svetu, svuda se pojavljuju varijeteti. U svetlu dominantnih ideja političke korektnosti, tolerancije, ali i sloma velikih metanaracija, dekonstruisanja ideja centrizma i periferije, pojavila su se stanovišta da se više ne može govoriti o standardnom engleskom koji je do sada podrazumevao književni, ili recimo BBC English, odnosno engleski nastao u zemljama gde je maternji. Engleski danas pripada svima koji ga koriste. Došlo se do apsurdne situacije da su ljudi kojima je engleski maternji manjina u tom globalnom jeziku. Danas postoji čitava vavilonska raznovrsnost varijeteta engleskog, i oni se nazivaju *World Englishes* (svetski

engleski jezici). To je zajednički termin za sve varijetete engleskog jezika iz svih delova sveta, uključujući i Veliku Britaniju. Ono što je ranije bio standard, sada se može posmatrati tek kao varijetet! Ukoliko tim jezikom govori celi svet, supremacija britanskog ili američkog engleskog lingvističkog jezgra predstavlja oblik centrizma, insistiranja na dominaciji, a ne na ravnopravnosti. Engleski koji se govori i (re)generiše u ostalim delovima sveta jednako je važan, on nije manje *ispravan* ili *korektan*. Tako pojam *standardnog engleskog* gubi smisao. Ovde se mora priznati da postoji i suprotstavljeno mišljenje, da je standard i dalje jednako prisutan i validan. To stanovište, možda najbolje od svih predstavlja liberalni humanista Randolph Quirk (1985: 6) koji tvrdnje o nepostojanju standardnog engleskog smatra za *trahison des clercs*.

Treba imati na umu da vrlo često tako nastali varijeteti ne prate ili ne poštuju sve norme onog engleskog koji je do skoro smatran standardnim. Lingvistička kompetencija ljudi kojima je engleski maternji više se ne uzima za uzor u učenju jezika i pedagogiji. Može se reći da *svetski engleski jezici* predstavljaju regionalne dijalekte, ili sociodijalekte današnjeg engleskog kao lingua franca, koji su stvoreni i neprestano se modifikuju pod uticajem zahteva trgovine, nauke i tehnologije. Takav engleski je pre svega jezik brze komunikacije, koji nastaje i razvija se na potrebama ekonomije, brze i precizne razmene informacija. U tu svrhu, taj jezik bukvalno ne sme da sadrži prefinjene i kompleksne jezičke strukture, prebogat vokabular, jer to lako dovodi do pogrešnog tumačenja ili potpunog nerazumevanja od strane onih koji engleskim ne vladaju na tom nivou. Sa druge strane, da bi se engleski tako savladao treba ga učiti nekoliko godina. To je predugo vreme u današnjem svetu instant informacija i biznisa. Engleski se svodi na svima razumljive, *jednoznačne* izraze. Sve što može da bude izvor nepotpune komunikacije izbegava se. Vokabular je značajno sveden. Takav vokabular ne može se učiti na primerima lepe književnosti ili filozofskih tekstova. On se uči na primerima koji simuliraju poslovne komunikacije. Isto se dešava i sa gramatikom. Da bi se postiglo trenutno razumevanje izbegavaju se složene konstrukcije, neke gramatičke oblasti gotovo da nisu potrebne (Widdowson 1994).

Ipak, i kao takav, on nije kulturno neutralan. U ovom radu bavićemo se pitanjem u kojoj meri je takav engleski u svojoj semiotici instrument globalizacije u njenom negativnom značenju kao fenomenu uniformisanja sveta po modelu zapadnoevropske civilizacije, brisanja nacionalnih specifičnosti.

Engleski kao globalni jezik

Pri definisanju statusa globalnog jezika, David Crystal (1997: 45) ističe da *jedan jezik dobija realno globalni status kada stekne posebnu važnost prepoznatu u svakoj zemlji*. Takva pozicija engleskog, prema njemu, rezultat je

kombinacije mnogih činilaca, uključujući vojnu, političku, ekonomsku moć, i od onoga što on opisuje kao kulturnu moć – to je pre svega upotreba engleskog kao medijuma skladištenja i prenošenja znanja i informacija. Engleski je postao *lingvistička softverska infrastruktura*. Robert Philipson (1992) je engleski nazvao *fenomenolingvističkim imperijalizmom*, prirodnim pratiocem onoga što je John Tomlinson (1991) nazvao *kulturnim imperijalizmom*. Robert Philipson objašnjava: *Danas u savremenom svetu postoje oblici dominacije, ne samo u političkim i ekonomskim sferama, već i nad onim postupcima pomoću kojih društva osmišljavaju svoj život* (Philipson 1992: 123).

Sve prisutna globalizacija ekonomije dovela je do novog tipa kolonizacije, izvoza (ili kako neki teoretičari i kritičari tvrde, nametanja) zapadnog načina života ostalom delu sveta. Uz to, došlo je do rastuće homogenizacije među zapadnim zemljama, koja je neosporno dobra za biznis, ali je dovela i do manje dobrodošle dominacije engleskog jezika u brojnim oblastima, od ekonomije do obrazovanja, a sve na uštrb nacionalnih jezika.

U dobu koje živimo nacionalni jezici su pred velikim iskušenjem. Savremeno doba donelo je novo doživljavanje prostora i vremena, odnosno njihovo relativizovanje. Nečuveno ubrzanje i proširenje telekomunikacija, svih vrsta tehnologija, učinilo je da više ne postoji čvrst ili suštinski topos. Korenovi i teritorijalna pripadanja postaju fantazmagorije. U tom smislu, napredak engleskog jezika, kao jezika globalizacije, posledica je brisanja nacionalnih granica kroz trgovinu i tehnologije. Ali koje su implikacije diskursa kojim dominira samo jedan jezik koji je zbog svoje upotrebne vrednosti sveden i pojednostavljen, dijametralno suprotan neiscrpno bogatom jeziku umetnosti? Za takvim jednim instrumentom očigledno postoji potreba, tako, engleski jeste današnja *lingua franca*, nekakvo rešenje vavilonske pometnje. On zaista omogućava beskrajna povezivanja, što je uostalom iskonska ljudska težnja.

Međutim, engleski kao jezik globalizacije, odnosno komunikacija i tehnologija, ugrožava tzv. male jezike u tolikoj meri da je situacija zapravo alarmantna, jer svaki jezik je jedinstveni instrument ljudskog duha i autentične kulture jedne zajednice. Ustupanje nacionalnih jezika pred engleskim kao jezikom globalizacije, te na taj način gubljenje nacionalnog jezika predstavlja jedan aspekt opštijeg tekućeg procesa redukcije raznolikosti. Zašto je važan nestanak nekog jezika? David Crystal (1997: 69) ističe pet razloga: raznolikost, vrednost jezika kao izraza identiteta, jezik kao trezor istorije, deo ljudskog znanja, i kao po sebi značajan predmet proučavanja. Kako jezici umiru? Ukoliko razlog nije fizičko uništenje neke vrste, jezici najčešće umiru kroz promene u kulturi zajednice i zamene jezika (*language replacement*), asimilacijom u *dominantnu* kulturu i jezik. Taj proces je širok i kompleksan. Svaki pristup tom problemu treba da promoviše autentičnost cele zajednice.

Jezik u sebi sadrži sve, tako i engleski nosi u sebi celokupnu ideologiju, način života, vrednosti svoje kulture, jednom rečju - identitet. Problem sa engleskim zato nije u samom jeziku, već u kulturnim konotacijama koje se vezuju za njega, a to su sada konotacije vezane za globalizaciju. Nestanak jednog nacionalnog jezika, ili tek njegovo osiromašenje, po svemu dosad raspravljanom, jednači se sa gubitkom identiteta.

Jezik i formiranje identiteta

Jezik i drugi kulturni kodovi osovina su našeg identiteta kao i našeg osećanja pripadnosti, odnosno našeg kolektivnog identiteta. Naš jezik sa svojim naslagama kulturnih značenja nas još od najranijeg detinjstva oprema sebi (društvu) svojstvenim ograničenjima u izražavanju. Iako sloboda upotrebe jezika postoji i realna je (ne misli se na političku slobodu govora), ona je omeđena *dostupnim diskursima*.

Značenje jednog diskursa može se posmatrati kroz dva vrlo uticajna i posebno važna aspekta jezika (Spencer, Taylor 2004). Prvo je osovinsko mesto jezika u formiranju ličnog identiteta, činjenica da je jezik, odnosno razgovor prvi i najbolji medijum za izražavanje dijalektike spoljašnjeg sveta i njegovog unutrašnjeg doživljavanja. Drugi aspekt je apstraktni, društveni identitet direktno je vezan za diskurs moći. Foucault (1980) smatra da se društvena moć ostvaruje mrežom različitih društvenih znanja i praksi koje čine jedan diskurs. Termin diskurs označava čitavu oblast u kojoj se jezik koristi na specifičan način. Subjekti se konstituišu kroz diskurse, na primer, iz oblasti ekonomije, antropologije, psihijatrije, književnih žanrova, i načina na koji ti sistemi misli utiču na društvenu stvarnost. Tako i političke ideologije proizvode vrlo uticajne, sugestivne diskurse koji oblikuju poglede na lični i kolektivni identitet.

Proučavanjem društvenog identiteta stičemo uvid u kompleksne činioce koji utiču na način na koji doživljavamo sebe, na koji nas drugi vide. Rezultat jeste shvatanje da jedan identitet ima mnogo dimenzija. Čovek se može definisati kao pripadnik određene društvene klase, pola, roda, etniciteta, nacionalnosti, religije. Društveno oblikovanje identiteta je stalni proces i zavisi od specifičnosti dinamike tog društvenog konteksta. Njegovo razumevanje nije važno samo zbog razumevanja kompleksne prirode jedne individue, ono ima i centralni značaj za naše političko mišljenje i organizaciju političkog sistema.

U današnjem nestalnom i krajnje kontradiktornom svetu gde je potreba za identitetom očigledna, a načini njegovog ostvarenja novi, zamršeni i nejasni, i dalje se nameće stara praksa stvaranja jezičkog značenja kao mogućnosti za ostvarenje jedinstvenosti i kontinuiteta, koji su vitalni u formiranju identiteta. Kultura, kako god je danas shvatili, jeste medijum za generisanje mogućnosti, medijum za samo-referentno, kreativno sopstvo. Kako se stvaranje

značenja odvija simbolički u kulturi/kulturama, svako je aktivni stvaralac svojih razvojnih mogućnosti. Simbolički aspekti identiteta, za razliku od 'konkretnih', kao što su lična dokumenta, fotografije, nisu nužno očigledni. Oni su bazirani na aktivnim analogijama, interpretacijama, supstitucijama. Pri tom procesu, doživljaj i interpretacija simbola su uslovljeni kulturom. Identitet, se najzad, može posmatrati kao mreža značenja, prostornih, materijalnih, performativnih, fizičkih, iskustvenih. Svi oni neraskidivo su povezani i čine zajednički izvor mogućnosti za ostvarenje identiteta. Metafora mreže naglašava i nebrojene mogućnosti formiranja identiteta. Na kraju, identitet postaje jedno zamišljeno polje na koje se mogu projektovati i na kome se mogu stvarati veze između raznorodnih aspekata društvenog i ličnog iskustva (Fuhrer: 2003).

Kultura i globalizacija: kulturni imperijalizam

Kultura predstavlja totalitet društvenih struktura, načina života u zajednici i kao takva ona određuje ponašanje, uslovljava identitet. Kada se govori o identitetu, načinu na koji razumemo ko smo, istražuju se pitanja jezika, saznanja, društvene organizacije, kao premisa koje određuju način života u nekoj kulturnoj zajednici. Najčešće se ta organizacija odvija bez svesnog znanja ljudi kojima se ona dešava. Ipak, uprkos ovome, izgleda neporecivo da je kultura kao način života danas problematično stanovište: postoji toliko prožimanja među različitim kulturama da ne možemo sa lakoćom govoriti o *japanskoj kulturi*, ili *američkoj kulturi*, kao jedinstvenim, izrazitim celinama, autonomnim u odnosu na neke druge. Sama činjenica da se danas ta pitanja ozbiljno razmatraju otkriva eroziju kulture kao načina života određenih ljudi na određenom mestu, za razliku od drugih ljudi na drugim mestima. Koncept kulture danas je jasno nedovoljan.

Savremeni problemi vezani za identitet moraju se posmatrati kao rezultat promene koncepta kulture i identiteta, ili samog načina na koji se on stvara, razvija, ili dekonstruiše u okruženju globalizacije, brzih društvenih promena, migracije, multikulturalizma. Danas identitet uključuje pripadanje i manjoj zajednici, neposrednoj, i onoj većoj, globalnoj. Bez osećanja pripadnosti nastaje osećaj iskorenjenosti. Erik Erikson (1994) je zastupljenost koncepta identiteta objasnio osećanjem iskorenjenosti. Učenje engleskog jezika, danas možda više nego ikad, treba da pomogne zbližavanje različitih kultura koje su svakako upućene jedna na drugu zbog dosad neviđeno brze razmene svih vrsta informacija i kontakata. U takvoj situaciji učenje o drugim kulturama kroz jezičku kompetenciju dobija poseban značaj i smisao.

Reč kultura ovde se koristi u značenju integrisanih modela ljudskog ponašanja koje uključuje misli, komunikaciju, delanje, običaje, verovanja, vrednosne modele, i institucije organizovanja različitih aspekata društvenog

života. Termin kompetencija podrazumeva sposobnost za funkcionisanje u kontekstu integrisanih kulturološki različitih načina ponašanja. Kompetencija takođe znači i sposobnost učenja novih obrazaca ponašanja i njihove efikasne primene u odgovarajućim situacijama. Jedan od najvažnijih načina na koji se kultura i manifestuje, ali i održava jeste kroz jezik. Materijalna i duhovna kultura neprestano se prenose, interpretiraju, shvataju i čuvaju – između ostalih načina i kroz jezik. Kultura je tako lingvistički posredovano članstvo u diskursivnoj zajednici. Članstvo podrazumeva identitet, način na koji osoba sagledava sebe. Jezik igra suštinsku ulogu ne samo u konstituisanju kulture, a time i ličnog identiteta, već je i pokretač kulturne promene. Jezik je tako suštinski utemeljen u kulturi (Malinowski 1923).

Kulturni imperijalizam osnovan je na nedostatku poštovanja za raznolikost načina života (Tomlinson 1991). Činjenica da veliki deo diskursa, kritike, i teorije, dolazi sa zapada, automatski podrazumeva kulturološki specifični pristup. Debata o kulturnom imperijalizmu uključuje i pitanje *ko govori*, odnosno pristupa onih koji nisu favorizovani diskursom. Kritika kulturnog imperijalizma tradicionalno je podrazumevala nametanje kulture kao što je to najčešće bio slučaj u kolonijama. Međutim, danas taj pristup ne objašnjava *kako se kulturne prakse mogu nametnuti u kontekstu koji više ne podrazumeva silu* (Tomlinson 1991: 173). Tomlinson smatra da su kulture neminovno *osuđene* na proces modernizacije, ali još uvek imaju mogućnost individualnog izbora. Kulture ne mogu da izbegnu asimilatorne društveno-ekonomske sile globalnog kapitalističkog tržišta, tako da su ljudi primorani da se *samorazvijaju* (self develop) i definišu svoje kulturno iskustvo u skladu sa svojim kulturnim identitetom u vrtlogu savremenog sveta (Tomlinson 1991: 141). Infrastruktura globalnog kapitalizma nametnula je ekonomske strukture nad našim životima, ali i kulturnu nestabilnost. Kulturni imperijalizam jeste i kulturni gubitak.

Današnji svet nosi dosad neviđene izazove nacionalnom ali i ličnom identitetu. Zbog toga je neophodno razvijati svest o konstitutivnoj ulozi jezika i njome uslovljenim društvenim promenama. Dinamička interakcija jezika i ekonomije i nauke, kao osnovnih pokretača savremenog društva, analizira se u kontekstu novog informatičkog društva, nazvanog *informacionalizam* (Castells 1996). Lingvistička hegemonija engleskog jezika koju su nametnuli biznis i informacione tehnologije imaju ozbiljne i dalekosežne posledice ne samo na razvoj ekonomije, već i na razvoj jezika i celokupne kulture zemalja u razvoju. Engleski jezik kao jezik globalizacije tako postaje *diskurs moći* jer njegova upotreba omogućuje učestvovanje u najvažnijim ekonomskim kretanjima. Istovremeno, on je i *integrativni diskurs* jer omogućuje relativnu ravnopravnost (Cox & Assis-Peterson 1999).

Širenje engleskog jezika ukazuje i na problem prevođenja, odnosno odustva prevođenja, upotrebe ili nametanja anglicizama, odnosno transliteracije stranih reči. To je tip prevođenja koje je suštinski svođenje na poznato i jednostavno, to je prevođenje kao nasilje kako ga vidi Derida (2001), odbijanje da se upozna i prizna drugačija kultura u svojoj složenosti i posebnosti. Sa druge strane, neophodno je zamisliti se nad razlozima koji jednu kulturu čine toliko prijemčivom za strani uticaj. Jezik, odnosno identitet zajednice koja se kroz taj jezik izražava, je pre svega ugrožen iznutra, pa je onda moguća opasnost spolja. Izgrađivanje odnosa sa merom, a najteže je utvrditi mere, prema uplivu stranog jezika na maternji znači izrastanje, potvrdu zrelog identiteta i individue i društva.

Literatura

- Castells, Manuel, 1996. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell
- Cox, M. I. P., & Assis-Peterson, A. A. d. 1999. *Critical pedagogy in ELT*. TESOL Quarterly, 33
- Crystal, D. 1997. *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press
- Derida, Ž., 2001. *Nasilje i metafizika*, Plato, Beograd
- Erikson, E. H., 1994. *Identity and Life Cycle*, W.W.Norton & Company
- Foucault, M., 1980. *Language, Counter-Memory, Practice*, New York: Cornell University Press
- Fuhrer, U., 2003. *Cultivating Minds: Identity as Meaning-Making Practice*, Routledge
- Hobsbawm, E. 1994. *Age of Extremes: the Short Twentieth Century 1914-1991*. London: Abacus
- Lyotard, J. F. 1984. *The Post-modern Condition*. Translated by Geoffrey Bennington and Brian Massumi. Manchester: University of Manchester Press
- Malinowski, B. 1923. *The Problem of Meaning in Primitive Languages*. Cambridge University Press
- Philipson, R. 1992. *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press
- Quirk, R. 1985. "The English language in a global context", in *English in the World: Teaching and Learning Languages and Literatures*. Randolph Quirk and Henry G. Widdowson (eds.). Cambridge: Cambridge University Press and The British Council

- Spenser, S., Taylor, G., 2004. *Social Identities: Multidisciplinary Approach*, Routledge
- Tomlinson, J. 1991. *Cultural Imperialism*. Baltimore: John Hopkins University Press
- Widdowson Henry G. 1994. *The Ownership of English*. TESOL Quarterly 28/2

Nadežda STOJKOVIĆ

ENGLISH LANGUAGE – A POWERFUL MEDIUM OF (CULTURAL) IMPERIALISM

Numerous discussions and critics of globalization emphasize the role of English language as one of its major agents. Most attention is being paid to geopolitics, the interrelatedness of the use of English language and the spread of liberal capitalism, and to the influence of English onto national languages. There is a question if the uncontrolled, imposed use of English in most spheres of life is of ideological nature, and to what extent this English endangers national languages. The ensuing issue is how English influences the change of national but also personal identities. This paper tackles upon some of the relevant aspects of this complex phenomenon.

Key words: *English language, national languages, identity, globalization*